

BOSQINCHILIK JINOYATINING UMUMIY PROFILAKTIKASI**VALIYEV BOTIRJON BAKIRALI O'G'LI***Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi 3-o'quv kursi 319-guruh kursanti***ANNOTATSIYA**

Bugungi kunda voyaga yetmaganlar huquqlarini ta'minlash davlat siyosati darajasidagi ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilab olingan. Ta'kidlash joizki, qo'yilgan barcha vazifalarning negizi bo'lib, eng avvalo, inson huquqlari himoyasining kafolatlarini so'zsiz ta'minlash, qonun hamda adolat ustuvorligini qaror toptirish hisoblanadi. Shu bois bizdan ushbu mas'uliyatli vazifalarni bajarish uchun o'z vakolatlarimiz, bilimimiz, tajribamiz va bor imkoniyatlarimizni to'liq safarbar etish, bunda asosiy e'tiborni huquqbuzarliklarni barvaqt aniqlash hamda oldini olishga qaratish va bu borada bir qancha vazifalarni amalga oshirish, huquqiy mexanizimni ham takomillashtirish talab etiladi

Kalit so'zlar: *Jarima, jazo, ozodlikni cheklash, qamoq. ozodlikdan mahrum etish, majburiy jamoat ishlari, axloq tuzatish ishlari.*

KIRISH

Bugungi kunda davlatimiz tomonidan yoshlar uchun yaratib berilgan bir qator imkoniyatlarga qaramay, ular o'rtasidagi sodir etilayotgan jinoyatchilik masalasi keng jamoatchilikni jiddiy tashvishga solmoqda. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik amaliyotida ilk bor Jinoyat kodeksining Umumiy qismida voyaga yetmaganlarning javobgarligiga xos xususiyatlarni aks ettiruvchi qoidalarni tartibga solishga bag'ishlangan maxsus oltinchi bo'lim ajratilgan. Bunday qoidalarning o'rnatilishi voyaga yetmagan shaxslarning shakllanishidagi biologik, fiziologik va ijtimoiy omillar bilan bog'liq bo'lib, ushbu shaxslar toifasiga xos bo'lgan xususiyatlardan kelib chiqadi

Ushbu vazifalarni hal qilishda jinoyat sodir etgan voyaga yetmaganlarning jinoiy javobgarligi va jazolanishiga xos xususiyatlarni tartibga soluvchi jinoyat qonunining ahamiyati katta bo'lib, u adolat, insonparvarlik, qonuniylik, demokratizm, fuqarolarning qonun oldida tengligi, ayb uchun javobgarlik, jazoning muqarrarligi prinsiplari amalga oshishi uchun huquqiy asos hisoblanadi.[1] Jinoyat kodeksida voyaga yetmaganlar javobgarligini belgilovchi normalar insonparvarlik va odillik prinsiplaridan kelib chiqadi. Voyaga yetmagan uning jismoniy va aqliy jihatdan hali rivojlanmaganligi maxsus himoyaga va e'tiborga, maxsus huquqiy himoyaga muhtojdir, shuning uchun ham, jamiyat voyaga yetmaganlarga nisbatan katta yoshdagilarga qo'yiladigan talablarni qo'ya olmaydi.

Ikkinchi tomondan voyaga yetmagan shaxs psixologiyasini hisobga olgan holda ularga nisbatan yengilroq turdagi jazo choralarning belgilanishi jinoiy jazo

maqsadlariga erishish imkonini beradi. Ularda hali ta'sirchanlik, taqlidchilik kuchli bo'ladi. Shunga ko'ra, voyaga yetmasdan jinoyat sodir qilgan shaxslar uchun jinoyat qonunida alohida javobgarlikning belgilanishi ijtimoiy nuqtai nazardan ham, insonparvarlik nuqtai nazardan ham maqsadga muvofiqdir.[2]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODIKASI

Voyaga yetmaganlarning ruhiy xususiyatlarini hisobga olib, ularga nisbatan yengilroq turdagi jazolarning tayinlanishi jazoning maqsadlaridan biri bo'lgan mahkumni axloqan tuzatish vazifasini amalga oshishiga yordam beradi. Ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan, uncha og'ir bo'lmagan yoki birinchi marta jinoyat sodir qilgan voyaga yetmaganlarni tarbiyalashda jinoiy jazo hisoblanmagan tarbiyaviy xususiyatdagi majburiy choralarni qo'llash jazoning maqsadiga tarbiyaviy xususiyatdagi choralar orqali erishish imkoniyatini beradi. I.Klepitsiskiyning aytishicha "voyaga yetmaganlarni axloqan tuzatishning usullaridan biri ularga nisbatan jinoiy jazo hisoblanmagan tarbiyaviy choralarning qo'llanishidir".

Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasining 1994 yil 22 sentyabrda qabul qilingan Jinoyat kodeksida birinchi marta voyaga yetmaganlarning javobgarligi alohida ajratilib JKning oltinchi bo'limida berildi. Ko'plab davlatlar jinoyat qonunida Rossiya, Tojikiston, Ozorbayjon, Avstriya, Germaniya, Yaponiya kabi davlatlar Jinoyat qonunlarida ham voyaga yetmaganlar javobgarligini belgilovchi alohida normalar mavjud.[3]

Jinoyat huquqida voyaga yetmagan shaxs deganda, jinoyat sodir etgunga qadar 14 yoshga to'lgan, ammo 18 yoshga to'lmagan shaxs tushuniladi. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 17-moddasiga muvofiq, jinoyat sodir etgunga qadar 16 yoshga to'lgan, aqli raso, jismoniy shaxslar jinoyatning umumiy sub'ekti sifatida javobgarlikka tortiladilar. Jinoyat sodir etgunga qadar o'n to'rt yoshga to'lgan shaxslar javobgarlikni og'irlashtiradigan holatlarda qasddan odam o'ldirganliklari (97-m.2-q) uchungina javobgarlikka tortiladilar.[4]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Jinoyat sodir etgunga qadar o'n to'rt yoshga to'lgan shaxslar odam o'ldirganlik (JK 97-m 1-q), qasddan badanga og'ir shikast yetkazish (JK 104-moddasi), qasddan badanga o'rtacha og'ir shikast yetkazish (JK 105-m), nomusga tegish (JK 118-m), bosqinchilik (JK 164-m), tovlamachilik (JK 165-m), talonchilik (JK 166-m), firibgarlik (JK 168-m), o'g'irlik (JK 169-m), bezorilik (JK 277-m.2-,3-q.) va boshqa jinoyatlar uchun javobgarlikka tortiladilar. JK 17-moddasiga asosan 16 yoshga to'lgan aqli raso jismoniy shaxslar jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkin. Yuridik adabiyotlarda ko'pincha voyaga yetmaganlarni ikki turkumga bo'ladilar.[9]

O'n to'rt yoshdan o'n olti yoshgacha bo'lgan shaxslarni kichik yoshdagi voyaga yetmaganlar, o'n olti yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lganlarni katta yoshdagi voyaga yetmaganlar deb hisoblaydilar. JKning 17-moddasi 5-qismiga muvofiq, o'n

sakkiz yoshga to'lgunga qadar jinoyat sodir etgan shaxslar umumiy qoidalarga assosan va JKning oltinchi bo'limida nazarda tutilgan xususiyatlar hisobga olingan holda javobgarlikka tortiladilar. Voyaga yetmaganlarning javobgarligi bir qator jinoyatlar uchun istisno etiladi, chunki ilk bor javobgarlik 18 yoshga to'lish bilan boshlanishi belgilab qo'yildi (JK 17-m. 4-q.).[5]

Voyaga yetmaganlarga maxsus maqom berildi, chunki voyaga yetmaganlarning javobgarlik chegaralari ular yetgan yoshga qarab (14, 16 va 18 yosh) , muayyan toifadagi jinoyatlarga nisbatan farqlanadi. Ko'pchilik davlatlarning jinoyat qonunchiligida voyaga yetmaganlarni jinoiy javobgarlikka tortishning eng kam yosh chegarasi belgilangan. Bu yoshga yetmagan, lekin jinoyat sodir etishda aybdor, deb topilgan voyaga yetmagan shaxslar jinoiy javobgarlikka tortilmasdan, balki ijtimoiy yordamga muhtoj bo'lishadi. 1989 – yil BMT ning Bosh assambleyasi tomonidan “Bolalar huquqlari to'g'risida” gi Konvensiya qabul qilingan bo'lib, u jinoiy yo'lga kirib qolgan bolalar va voyaga yetmaganlarning huquqlarini himoya qilish bo'yicha qator normalari o'z ichiga oladi.[6]

Konvensiyaga muvofiq bolalar deganda, o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslar tushiniladi. Bu ta'rif O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksidagi voyaga yetmaganlar tushunchasiga mos keladi. Konvensiya voyaga yetmaganlarni jinoiy javobgarlikka tortishning minimal muddatini belgilaydi. Lekin qator davlatlarda bu yosh chegarasi belgilanganidan ham kam bo'lishi mumkin. Masalan, Irlandiya jinoyat qonunchiligida sub'ekt yoshi 7 yosh, Yaponiyada 13 yosh, Niderlandiyada 12 yosh qilib belgilangan. Jinoyat qonunchiligida sub'ekt yoshning bunday belgilanishi shaxsning aqliy va jismoniy rivojlanganlik darajasidan kelib chiqqan.

Voyaga yetmaganlar 2 ga bo'linadi:

1) jinoyat sodir etishga qadar voyaga yetmaganlarga nisbatan qo'llaniladigan normalar;

2) norma qo'llanguncha qadar voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan majburlov choralari.

Voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan normalar o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, ularni quyidagi ikki guruhga bo'lish mumkin.

Birinchi guruh normalarga – jazo turi, jazo tayinlash, jazodan shartli ozod qilish, javobgarlik va sudlanganlik muddatini belgilovchi normalar;

Ikkinchi guruh normalarga – jazoni o'tash koloniyasi turlarini belgilovchi, tarbiyaviy xususiyatdagi majburlov choralari kiradi. Huquqshunos olimlar, davlatning oliy hokimiyat organlari voyaga yetmaganlar jinoyatchiligiga qarshi kurashishda jinoyat huquqiy normalarini takomillashtirish, qonunchilikni rivojlantirish va uni samaradorligini oshirishning fundamental nazariy qoidalarini ishlab chiqarish, hamda ularni muayyanlashtirish masalasiga katta e'tibor qaratmoqdalar.[7]

“Bolalar huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiyada bolalarni jismoniy, aqliy, ijtimoiy rivojlanishi uchun zarur sharoitlarni yaratib berish jamiyatning voyaga yetmaganlar oldidagi burchi ekanligi belgilab ko‘yilgan. Voyaga yetmaganlarning jinoyat sodir etishi muayyan ma‘noda jamiyat tomonidan yuqoridagi majburiyatlarning bajarilmaganligini ifodalaydi³. Voyaga yetmaganlarga nisbatan ko‘llanadigan jazo tizimi, jinoyat qonuni bilan belgilangan va sud uchun majburiy, hisoblangan jazo choralarining ro‘yxati bo‘lib, ular o‘z navbatida muayyan tartibda joylashtirilgan va ko‘llanish tartibi choralari belgilangan ro‘yxatdir.[8]

XULOSA

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, Yoshlarning shaxsi muhitning ham ijobiy, ham salbiy ta‘siriga oson uchraydi. Bu esa profilaktika ishlarini amalga oshirish zarurati va imkoniyatini keltirib chiqaradi. Profilaktika ishining samaradorligi ko‘rilayotgan choralarning o‘z vaqtida bo‘lishiga bog‘liq. Mamlakatimizning siyosiy, ijtimoiy va ma‘naviy sohalarida yuz berayotgan o‘zgarishlarning salbiy oqibatlari yoshlar orasida jinoyatchilikning keskin ko‘payishini, uning uyushgan, qurollangan, shafqatsiz bo‘lishini, yoshlarning umumiy jinoyatlari orasida mast va narkotik moddalar ta‘sirida sodir etilgan jinoyatlar ulushining ko‘payishini, jinoyatlar ishtirokchilari orasida ish va o‘qish bilan band bo‘lmaganlar hissasining ko‘payishini keltirib chiqardi. Bu esa yoshlar orasida, jamiyatda yuz berayotgan jarayonlarni va ularning jinoyatchilik holatiga ta‘sirini o‘rganishni talab qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O‘zbekiston Respublikasining saylangan Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruzasi. // www.press-service.uz.
2. Mirziyoyev Sh. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. Asarlar. I-jild. – Toshkent: O‘zbekiston, NMIU, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
4. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi asosida demokratik islohotlar yo‘lini qat‘iy davom ettiramiz // Yangi saylangan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning lavozimga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalari qo‘shma majlisidagi nutqi 2021 yil 6 noyabr
5. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 2021 y.
6. O‘zbekiston Respublikasi jinoyat kodeksi 2021 y.

7. Mirziyoyev Sh.M. “Sudlar faoliyatini takomillashtirish va odil sudlov samaradorligini oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2020 yil 24 iyuldagi PF-6034-sonli farmoni. 2020 y
8. www.lex.uz
9. <http://www.parliament.am/legislation.php>.

